

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗ ΘΑΣΟ

Ευστράτιος Παπαδόπουλος

Στο σύντομο κείμενο που ακολουθεί, παρουσιάζονται κάποιες σκέψεις σχετικά με την τοπική παραγωγή αλλά και την εισαγωγή παραδοσιακών¹ κεραμικών στη Θάσο, με αφορμή τη δημοσίευση δεκαπέντε πήλινων σκευών που προέρχονται από οικισμούς του νησιού και ανήκουν στη συλλογή κεραμικών του Δημοτικού Μουσείου Καβάλας². Η προσπάθεια αυτή αποτελεί - απ' όσο ξέρω - την πρώτη απόπειρα συζήτησης του θέματος, εφόσον οι αναφορές στη σχετική βιβλιογραφία³ είναι μάλλον γενικές και σποραδικές. Κρίνεται επίσης σκόπιμο να μην περιοριστούμε στην παραγωγή των εργαστηρίων που εξακολουθούν να λειτουργούν μέχρι σήμερα - επιλογή που χαρακτηρίζει τις ως τώρα δημοσιεύσεις - αλλά να αναφερθούμε επιπλέον στην περίοδο που προηγείται της ίδρυσής τους, καθώς και στις ανάγκες εισαγωγών στη Θάσο τους δύο τελευταίους αιώνες από άλλα αγγειοπλαστικά κέντρα του ευρύτερου αιγαιακού και βορειοελλαδικού χώρου.

Η ΕΡΕΥΝΑ

Το 1969 ο Β. Κυριαζόπουλος δημοσιεύει την πρώτη συστηματική προ-

1. Για τον όρο «παραδοσιακός» και την προτίμησή του εδώ αντί για το «λαϊκός»: R. Redfield, *The Little Community. Viewpoints for the Study of a Human Whole*, University of Chicago Press, 1955. Α. Kyriakidou Nestoros, *The Study of Folklore in Greece. Laographia in its contemporary perspective*, East European Quarterly, 5, No 4, 1972, 487-504. St. P. Kyriakidis, *Two Studies on Modern Greek Folklore*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1968, 73-76. Α. Κυριακίδου Νέστορος, *Λαογραφία. Η ουσία και η μέθοδος*, Λαογραφικά Μελετήματα, Ολκός, 1975, 59-77.

2. Σ. Παπαδόπουλος, *Λαογραφικό Μουσείο Καβάλας. Υλικό και στόχοι*, Συνέδριο «Νεάπολις - Χριστούπολις - Καβάλα», Καβάλα 5-7 Οκτωβρίου 1989 (τυπώνεται).

3. Β. Κυριαζόπουλος, *Κεραμική*, στον τόμο «Νεοελληνική Χειροτεχνία», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1969, 88-123. Β. Κυριαζόπουλος, *Παραδοσιακά κεραμικά από την Ανατολική Μακεδονία και τη Θάσο*, Η Καβάλα και η περιοχή της, Α' Τοπικό Συμπόσιο, 18-20 Απριλίου 1977, IMXA (189), 1980, 113-120. Β. Κυριαζόπουλος, *Ελληνικά Παραδοσιακά Κεραμικά*, EOMMEX, 1984.

σπάθεια παρουσίασης της βορειοελλαδικής παραδοσιακής κεραμικής⁴. Δεν αναφέρεται ωστόσο καθόλου στη Θάσο, όταν απαριθμεί τα σημαντικότερα νησιώτικα παράκτια κέντρα⁵, ενώ αντίθετα κάνει λόγο για την παραγωγή της Νέας Καρβάλης και της Αίνου⁶. Την ίδια χρονιά σε δεύτερο άρθρο του⁷, που ασχολείται με τη γεωγραφική κατανομή των ελληνικών παραδοσιακών κεραμικών, δίνει τα πρώτα στοιχεία για τα δύο εργαστήρια στη θέση Πλατανάκι ή Άγιος Βασίλειος του Λιμένα. Από το κείμενο αυτό - παρά τον «επιγραμματικό» του χαρακτήρα - αντλούμε χρήσιμες πληροφορίες για την καλλιτεχνική καταγωγή των κεραμέων από τη Σίφνο, την περιορισμένη ακόμη τουριστική κατανάλωση, καθώς και την ύπαρξη ενός τρίτου εργαστηρίου που φαίνεται ότι λειτουργούσε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60.

Οκτώ χρόνια αργότερα, στο Α' Τοπικό Συμπόσιο στην Καβάλα, ο ίδιος παρουσιάζει δεκατέσσερα «σύγχρονα κεραμουργήματα»⁸ κατασκευασμένα στα δύο εργαστήρια του Λιμένα ανάμεσα στα 1969 και 1975. Από την ανακοίνωση προκύπτουν τα παρακάτω συμπεράσματα:

1. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 η τουριστική κατανάλωση αυξάνεται σημαντικά και αρχίζουν να παράγονται σε μεγάλη ποσότητα είδη με έντονη ζήτηση.

2. Ο τύπος του πηλού που επικρατεί είναι η κεραμιδιά τερρακότα (αργιλούχο κοκκινόχωμα) από τις χωματερές που βρίσκονται λίγο έξω από το Λιμένα, πολύ κοντά στα δύο εργαστήρια.

3. Η επιφάνεια αφήνεται συνήθως ακάλυπτη ή καλύπτεται με διαφανές γυάλωμα στο εσωτερικό των ανοιχτών σκευών.

4. Στη διακόσμηση - όταν υπάρχει - χρησιμοποιείται ο άσπρος συνήθως μπατανάς σε απλά μοτίβα (ομόκεντροι κύκλοι, κυμματιστή γραμμή, βούλες, πινελιές και τρεξίματα). Απουσιάζει η πολυχρωμία και η πλαστική διακόσμηση, κάτι που χαρακτηρίζει την παραγωγή και των άλλων κέντρων της Ανατολικής Μακεδονίας (Νέα Καρβάλη, Δράμα) σε αντίθεση με κείνη της Θράκης (Σουφλί, Μεταξάδες)⁹. Συναντούμε ωστόσο και συνθετότερα διακοσμητικά θέματα¹⁰, καθώς και τύπους σκευών που συνοδεύονται συνήθως από «ιδιόρρυθμες» διακοσμητικές επιλογές (μικρογραφίες, νεροσφυρήχτρα). Μπορούμε

4. Β. Κυριαζόπουλος, *Λαϊκά κεραμικά της Βορείου Ελλάδος, Μακεδονικών Ημερολόγιον*, 1969, 179-188.

5. *ό.π.*, 180.

6. *ό.π.*, 180 και 182.

7. Β. Κυριαζόπουλος, 1969 (βλ. σημ. 3), 102.

8. Β. Κυριαζόπουλος, 1980 (βλ. σημ. 3).

9. Β. Κυριαζόπουλος, 1984 (βλ. σημ. 3), 32.

10. Β. Κυριαζόπουλος, 1980 (βλ. σημ. 3), *εικ.* 19.

ακόμη να προσθέσουμε ότι στα θασίτικα κεραμικά αναγνωρίζεται κάποια διάθεση σχεδιαστικής ελευθερίας και εμφανής έλλειψη αυστηρότητας ακόμη και στα γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα.

5. Οι τύποι - σχήματα που επικρατούν, ανήκουν σε σκεύη αποθήκευσης και παρασκευής λιπαρών και στερεών τροφίμων, καθώς και επιτραπέζιας χρήσης, ενώ η εκπροσώπηση κλειστών και ανοιχτών αγγείων φαίνεται ότι είναι ισοδύναμη.

6. Το σχηματολόγιο δεν εμφανίζει «εκκεντρικά ή ιδιώνυμα» χαρακτηριστικά αλλά ακολουθεί γενικά την αιγαιακή περισσότερο παρά τη βορειοελλαδική τυπολογία, χωρίς όμως να απουσιάζουν και σπανιότεροι τύποι όπως του μόνωτου πιθόμορφου βάζου και του σφαιρικού λαγηνιού με προχοή¹¹.

7. Ο συγγραφέας τοποθετεί τη Θάσο ανάμεσα σε δύο ζώνες κεραμικής παραγωγής: τη Δυτική Μακεδονία με ακμαία κέντρα τη Φλώρινα και την Κοζάνη¹² και τη Βορειοδυτική Μικρά Ασία με βασικό της εκπρόσωπο τα Τσανακαλιώτικα εργαστήρια¹³. Ωστόσο θα έπρεπε ίσως να προστεθεί και η επίδραση νησιών, όπως η Λέσβος, η Σάμος και η Σίφνος, όχι μόνο στις καλλιτεχνικές επιλογές αλλά και στο ιστορικό της παραδοσιακής κεραμικής του νησιού.

Ο Β. Κυριαζόπουλος και πάλι - μετά τη μεσολάβηση ενός μάλλον γενικού δημοσιεύματός του¹⁴ - παρουσιάζει το 1984 τη σύνθετη και ολοκληρωμένη εργασία του για τα ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά, όπου πραγματοποιεί εκτεταμένη αναφορά στην παραγωγή της ευρύτερης περιοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης¹⁵. Εδώ επισημαίνεται η σπουδαιότητα των θασίτικων εργαστηρίων για τη μελέτη της παραδοσιακής κεραμικής τεχνολογίας, εφόσον διατηρούν πρωτόγονα χαρακτηριστικά όπως την καρούτα, τον ποδοτροχό και το καμίνι με ξύλα που στα περισσότερα μέρη έχουν αντικατασταθεί από σύγχρονο μηχανικό εξοπλισμό. Τονίζεται ακόμη το πρόβλημα επιβίωσης αυτής της παραγωγής, η πλήρης σχεδόν επικράτηση των τουριστικών ειδών αλλά και ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των μικροεπιχειρήσεων που διατηρούνται συνδυασμένες με ημιαγροτική εγκατάσταση και οικονομία.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Αν η παραδοσιακή κεραμική του 20ού αιώνα στη Θάσο εμφανίζει σχετι-

11. ό.π., εκ. 10 και 15.

12. Β. Κυριαζόπουλος, 1984 (βλ. σημ. 3), 29.

13. Β. Κυριαζόπουλος, 1980 (βλ. σημ. 3), 118.

14. V. Kyriazopoulos, *Céramique*, στον τόμο *Grèce* του Michel Goutos Dessain et Tolza, Paris, 1981.

15. Β. Κυριαζόπουλος, 1984 (βλ. σημ. 3), 31-34.

κά σαφή καταγωγή, εξέλιξη και επιρροές, τα πράγματα δεν είναι το ίδιο εύκολα και για τον προηγούμενο αιώνα. Οι χωματερές του Αγίου Βασιλείου με το καλής ποιότητας αργιλούχο κοκκινόχρωμα, φαίνεται μάλλον απίθανο να χρησιμοποιήθηκαν πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα για τοπική παραγωγή. Ο Λιμένας, μολονότι δεν έπαψε να κατοικείται μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα¹⁶, αρχίζει ωστόσο να ερημώνεται στη διάρκεια του με γρήγορα ρυθμό, λόγω της έντασης του κινδύνου από τις πειρατικές επιδρομές στο νησί¹⁷. Μόνο μετά το 1830 παρατηρείται κάποια τάση επιστροφής των κατοίκων αλλά και γενικότερης μετακίνησης προς τα παράλια¹⁸. Η μεταφορά της πρωτεύουσας από το Θεολόγο στην Παναγία το 1840¹⁹ έπαιξε σίγουρα σημαντικό ρόλο στην οικονομική άνοδο του λιμανιού που —παρά τις συνεχιζόμενες πειρατικές επιδρομές²⁰— φαίνεται ότι ξανακερδίζει σταδιακά τον πληθυσμό του. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι μέχρι το τελευταίο τέταρτο του προηγούμενου αιώνα οι κατοικίες αλλά και τα καταστήματα στο Λιμένα ήταν πολύ περιορισμένα σε αριθμό. Χωρίς να μπορούν να θεωρηθούν επαρκείς οι παραπάνω παρατηρήσεις, για να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο εκμετάλλευσης της κεραμικής ύλης από τον Άγιο Βασίλειο για τοπική παραγωγή, πιστεύουμε ότι είναι πιθανότερη για την περίοδο αυτή η εισαγωγή κεραμικής από άλλα αγγειοπλαστικά κέντρα, γεγονός που φαίνεται ότι «συμβαδίζει» με τις παλαιότερες παραδόσεις²¹. Η πιθανότητα, για παράδειγμα, εισαγμένης κεραμικής από το Διδυμότειχο²² έχει πρόσφατα υποστηριχθεί για το υλικό του 18ου-19ου αιώνα από το οικόπεδο Τσακατάρια στο Λιμένα²³.

Το νησί έχει περιορισμένη εμπορική ναυτιλία τουλάχιστον μέχρι και το

16. *A. Bakalopoulos*, Thasos, son histoire, son administration de 1453 à 1912, Paris, 1953, 30-31.

17. *E. M. Cousinéry*, Voyage dans le Macédoine, 2, Paris, 1831, 104. *A. Conze*, Reise auf der Inseln des Thrakischen Meeres, Hannover, 1860, 25. *II. Κοντογιάννης*, Οι πειραταί και η Θάσος, Αθήνα 1915, 37.

18. *A. E. Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Θάσου: 1453-1912, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (64), Θεσσαλονίκη, 1984, 116.

19. *ό.π.*, 122.

20. *A. Grisebach*, Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1831, 1, Göttingen, 1841, 210-212.

21. *X. Μπακιρτζής*, 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου, 35 (1980), 1988, 445.

22. *Ch. Bakirtzis*, Didymoteichon. Un centre de céramique post-byzantine, Balkan Studies 21, 1980, 147-153. *Σ. Παπαδόπουλος*, Διδυμότειχο. Ιστορία - Μνημεία - Πολιτισμός, Δήμος Διδυμοτείχου, 1990, 59.

23. *N. Ζήκος*, 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου, 36 (1981), 1989, 360.

τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα, με βασικούς άξονες συναλλαγών την Καβάλα στα βόρεια, το Άγιο Όρος στα δυτικά και τη Λήμνο στα νότια²⁴. Γνωρίζουμε όμως ότι έφταναν εδώ καίρια με κρασί από την Αίνο και την Τένεδο²⁵ αλλά και με άλλα εμπορεύματα από την Πόλη, τη Σύρο, τη Σμύρνη, τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική, τη Μυτιλήνη, το Πόρτο-Λάγος και την Αλεξανδρούπολη²⁶. Στα είδη που εισάγονται τον προηγούμενο αιώνα στο Κάστρο —που η σπουδαιότητά του επισημαίνεται στα 1839 από τον Balbi²⁷— περιλαμβάνονται κιούπια και πήλινα σκεύη²⁸, χρηστικά αλλά και διακοσμητικά, αν λάβουμε υπόψη μας την πληροφορία του Conze για τις στάμνες και πιάτα που είδε να στολίζουν τα ξύλινα ράφια των πλουσιότερων σπιτιών του νησιού²⁹.

Η μαρτυρία εξάλλου για τους εμπορικούς δεσμούς με την Αίνο —που επιβεβαιώνεται και από την προφορική παράδοση— κάνει πιθανή την εισαγωγή κεραμικών από το ακμαίο αυτό κέντρο, τουλάχιστον μέχρι το 1870³⁰. να σημειώσουμε άλλωστε ότι η πόλη φημιζόταν για τα παχιά και στέρεα πιθάρια της, που προμηθεύονταν οι ελαιοφόρες κυρίως περιοχές³¹, αλλά και για τις πολυπρόσωπες συντεχνίες των τσουκαλάδων που στα μέσα του 19ου αιώνα είχαν ήδη εξελιχθεί σε μικρές βιομηχανικές επιχειρήσεις³². Δεν πρέπει επιπλέον να λησμονούμε ότι στο ίδιο λιμάνι έφταναν πιθανότατα και προϊόντα των επίσης ονομαστών εργαστηρίων του Πύργου και της Περίστασης³³. Πρόσφατα εντοπίσαμε στη Θάσο ένα πιθάρι μεγάλων διαστάσεων που δεν υπήρχε η δυνατότητα να περιληφθεί σ' αυτή τη μελέτη και που προέρχεται σίγουρα από την Αίνο, μια που φέρει επιγραφή «Πέτρος Α. Καμένος 1 Ιουνίου 1874 εν Αίνω».

Στα τέλη του προηγούμενου αιώνα —με την άνθιση της Αλεξανδρούπολης— η Αίνος φαίνεται ότι παρακμάζει και αυτός είναι μάλλον ο λόγος που

24. Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π., 132.

25. G. Perrot, Mémoire sur l'île de Thasos, Paris, 1864, 100.

26. Τ. Τσιμπονκλής, Η άνθιση της ναυτιλίας του Κάστρου, Θασιακά, 4, 1987, 181.

27. Σ. Αγγελούδη, Ένα λαϊκό σπίτι από το Ραχώνι της Θάσου, Η Καβάλα και η περιοχή της, Α' Τοπικό Συμπόσιο, 18-20 Απριλίου 1977, IMXA (189), 1980, 215.

28. Τ. Τσιμπονκλής, ό.π.

29. Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π., 124.

30. F. Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce, 1, 1800, 253. Ε. Βουραζέλη-Μαρινάκου, Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (7), 1950, 73.

31. Β. Μυστακίδης, Ένια-Αίνια, Θρακικά, Ζ, 1929, 48. Β. Κυριαζόπουλος, 1984 (βλ. σημ. 3), 61.

32. Ε. Βουραζέλη - Μαρινάκου, ό.π.

33. R. Walsh, Ταξείδιον από Κωνσταντινουπόλεως εις Αγγλίαν, Αρχεῖον Θρακικού Λαογραφικού Θησαυρού, 8, 1942, 124. Ε. Βουραζέλη - Μαρινάκου, ό.π., 75 και 77.

δεν περιλαμβάνεται στα λιμάνια που τροφοδοτούν το Κάστρο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα³⁴.

Δεύτερο κέντρο προμήθειας κεραμικών πρέπει να ήταν η Σμύρνη όπου άλλωστε υπήρχε εμπορικό γραφείο από Θάσιους εγκατεστημένους στην πόλη. Γνωρίζουμε από προφορικές μαρτυρίες³⁵ ότι στις παράλιες θέσεις του νότιου τουλάχιστον τμήματος της Θάσου έφταναν σε τακτά χρονικά διαστήματα καΐκια με κιούπια διαφόρων διαστάσεων, μεγάλα για το λάδι και μικρότερα για το μέλι. Δεν μπορεί ακόμη να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο —αν και απουσιάζουν επαρκείς γραπτές μαρτυρίες— τροφοδότησης του νησιού με πήλινα σκεύη από τα αιγαιακά λιμάνια, όπου διατηρούνταν επίσης εμπορικά γραφεία από Θασίους και υπήρχε ανθηρή τοπική παραγωγή κεραμικών όπως στη Σύρο, στη Χίο και στη Μυτιλήνη³⁶. Τα πρώτα συμπεράσματα, τέλος, από τη δημοσίευση των κεραμικών που ακολουθεί, δείχνουν ότι πήλινα σκεύη έφταναν επίσης —τουλάχιστον για το πρώτο τέταρτο του αιώνα μας— και από τη Χαλκιδική, τις Κυκλάδες, την Κωνσταντινούπολη και πιθανόν την Πελοπόννησο. Ο μεγάλος αυτός αριθμός των κέντρων παραγωγής της κεραμικής που βρίσκουμε εισαγμένη στη Θάσο, δημιουργεί μια σειρά ερωτημάτων αλλά και έντονο ενδιαφέρον σχετικά με τη διακίνηση αυτών των προϊόντων στην αιγαιακή λεκάνη τους δύο τελευταίους αιώνες.

Στις αρχές του αιώνα μας γίνεται η πρώτη προσπάθεια δημιουργίας τοπικού εργαστηρίου στο Λιμένα από την οικογένεια Μαντενιώτη που πρέπει να έφτασε στο νησί από το Σταυρό της Χαλκιδικής γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα. Η απόπειρα αυτή δεν καρποφορεί, γεγονός που την αναγκάζει να μετακινήθει σε αναζήτηση εργασίας προς τις Κυκλάδες. Στη Σίφνο όπου καταλήγει και εγκαθίσταται —χωρίς ωστόσο να ασχοληθεί με την αγγειοπλαστική— γνωρίζεται με το Σίφνιο κεραμέα Χρυσόγελο, παππού του Κώστα Χρυσόגעλου, που εργάζεται σήμερα στη Θάσο³⁷. Την εποχή εκείνη η Σίφνος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα για την κεραμική τους παραγωγή νησιά των Κυκλάδων³⁸ και το όνομα Χρυσόγελος είναι φημισμένο και αγαπητό χάρη στον

34. *Τ. Τσιμπουκλής*, ό.π.

35. Ευχαριστώ τον εκπαιδευτικό και ιστορικό *Κ. Χιόνη* για τις πολύτιμες και διαφωτιστικές του πληροφορίες.

36. *Μ. Ψαροπούλου*, Τελευταίοι τσουκαλάδες του ανατολικού Αιγαίου, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο. *Β. Κυριαζόπουλος*, ό.π., 38-44.

37. Οι πληροφορίες προέρχονται από το υλικό που συγκεντρώνει ο συγγραφέας για πληρέστερη μελέτη του με θέμα «το εργαστήριο του Στέφανου Μαντενιώτη στη Θάσο» (ετοιμάζεται).

38. *F. Wagner*, Die Töpfersiedlungen der Insel Siphnos, Karlsruhe, 1974. *Α. Τράκας*, Ένας λαϊκός τεχνίτης στη Σίφνο, Ταχυδρόμος, 31 Αυγούστου 1973. *Α. Ξύδης*, Μνήμη Γ. Μπουρή του αγγειοπλάστη, Βήμα, 3 Μαρτίου 1979.

εμπνευστή και ιδρυτή του «Κοινού Παιδευτηρίου Αρχιπελάγους»³⁹. Στο πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα φαίνεται ότι εντείνεται ένα —ήδη υπαρκτό— μεταναστευτικό ρεύμα από τη Σίφνο προς την ηπειρωτική Ελλάδα και τα άλλα νησιά του Αιγαίου⁴⁰. στα πλαίσια αυτής της μετακίνησης οι οικογένειες Μαντενιώτη και Χρυσόγελου αποφασίζουν να εγκατασταθούν γύρω στα 1910 στη Θάσο και να ιδρύσουν από κοινού στο Λιμένα το πρώτο μόνιμο εργαστήριο ενώνοντας τη βορειοελλαδική με την κυκλαδίτικη καλλιτεχνική καταγωγή τους. Η συνεργασία τους διατηρείται μέχρι το 1935 και στη συνέχεια δημιουργούνται δύο χωριστά αγγειοπλαστεία, κάτι που συναντούμε και σήμερα με τα εργαστήρια των αδερφών Χρυσόγελου και του Στέφανου Μαντενιώτη που για κάποιο διάστημα υπήρξε μαθητής τους. Το δεύτερο εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εφόσον διατηρεί «πρωτόγονα» χαρακτηριστικά που έχουν αντικατασταθεί σε όλα —απ' όσο ξέρω— τα αγγειοπλαστεία της Ανατολικής Μακεδονίας από σύγχρονο μηχανικό εξοπλισμό. Ο Στέφανος Μαντενιώτης χρησιμοποιεί τις μεγάλες υπαίθριες στέρνες σε επίπεδα για το ανακάτεμα και το ζύμωμα με πόδια και χέρια⁴¹, τους ειδικούς χώρους για το στέγνωμα, τον ποδοκίνητο τροχό και το καμίνι με ξύλα.

Στη σημερινή κεραμική παραγωγή της Θάσου μπορούμε να αναγνωρίσουμε —αν και όχι χωρίς επιφυλάξεις— κάποιες σιφναϊκές επιρροές και στα σχήματα (γιουβέτσι, σφαιρικό δίωτο βάζο) αλλά και στη διακόσμηση (αγυάλωτη τερρακότα, άσπρος μπατανάς). Θα ήταν ωστόσο πρόωρο να αναφερθούμε σε άλλες επιδράσεις —κυρίως αιγαιακές— μια που η παρουσία και μελέτη της προπολεμικής κεραμικής του νησιού είναι προς το παρόν σχεδόν ανύπαρκτη. Ξέρουμε πάντως ότι τα τοπικά κεραμικά βρήκαν γρήγορα αγορές και στις κοινότητες της ίδιας της Θάσου αλλά και στα λιμάνια της Βόρειας Ελλάδας, παρά τον έντονο ανταγωνισμό που παρατηρείται μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Κατ'οίκον μικρότερα των πέντε τόννων φορτωμένα αποκλειστικά με πήλινα σκεύη έφταναν —πιθανόν από την περίοδο του μεσοπολέμου— στον Ποτό και στα Λιμενάρια, ενώ μεγαλύτερα μετέφεραν την παραγωγή στην Καβάλα, την Κεραμωτή, την Αλεξανδρούπολη και τη Θεσσαλονίκη⁴². Τα είδη που είχαν τη μεγαλύτερη ζήτηση ήταν —όπως προκύπτει από τα λίγα παραδοσιακά κεραμικά που γνωρίζουμε, τις προφορικές μαρτυρίες και την τοπική διάλεκτο⁴³— ο

39. Β. Κυριαζόπουλος, ό.π., 75 και σημ. 27.

40. Ό.π., 38.

41. Μ. Ψαροπούλου, ό.π., 16. Μ. Βογιατζόγλου, Παραδοσιακή κεραμική στη νεώτερη Ελλάδα. Το παράδειγμα του Αγίου Στεφάνου στο Μανταμάδο της Μυτιλήνης, Εθνογραφικά, 2, 1979-80, 42.

42. Μαρτυρία των ίδιων των κεραμέων.

43. Γ. Βαρδαβούλιας, Ένα σύντομο γλωσσάρι, Θασιακά, 4, 1987, 7-89 και 5, 1988, 7-81.

γκρουλόγους, το τσουμπλέκι, η καλίτσα, η κανάτα, το κουμάρι, το κουρούπι, το λαγήνι, το μπαρδάκι, το σεφερτάς και ο χαχλακάς.

ΤΟ ΥΛΙΚΟ

Παρουσιάζονται στη συνέχεια δεκαπέντε πήλινα σκεύη του Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, που θεωρείται βέβαιο ότι προέρχονται από τη Θάσο, χωρίς ωστόσο να αποτελούν όλα προϊόντα της τοπικής παραγωγής. Είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι στη συλλογή κεραμικών του Μουσείου ανήκουν επίσης σκεύη που η προέλευσή τους από οικισμούς του νησιού πιθανολογείται με βάση τα ειδικά πρωτόκολλα προμήθειας υλικού αλλά δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, καθώς και άλλα που ίσως κατασκευάστηκαν στη Θάσο αλλά προέρχονται σίγουρα από άλλες περιοχές⁴⁴. Οι δύο αυτές κατηγορίες απουσιάζουν από την παρούσα εργασία, επειδή κρίνονται ιδιαίτερα περίπλοκες και απαιτούν περισσότερο χρόνο μελέτης.

- αρ. 3 (εικ. 1α): Βαθύ πιάτο. Διαστάσεις⁴⁵ 22,5(δχ), 10(δβ), 6(υψ). Σύνθετο χείλος με διπλή —οξεία και καμπύλη— προεξοχή, διαμόρφωση που είναι εμφανής και στο εσωτερικό. Σώμα ελαφρά κυρτό, με έντονα τα ίχνη του τροχού σε δύο σημεία της εξωτερικής επιφάνειας. Πηλός καστανός χωρίς επίχρισμα. Κιτρινοπράσινο γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι και το χείλος. Μοναδική διακόσμηση(;) τρεξίματα από το ίδιο γυάλωμα στο εξωτερικό. Δεν παρουσιάζει σημεία φθοράς. Προέρχεται από τον Ποτό και πρέπει να κατασκευάστηκε στο Λιμένα τη δεκαετία του '40.
- αρ. 4 (εικ. 1β): Βαθύ πιάτο. Διαστάσεις 22,5(δχ), 11(δβ), 6(υψ). Σύνθετο χείλος όμοιο με του αρ. 3. Σώμα ελαφρά κοίλο, με απαλή αυλάκωση εξωτερικά γύρω από τη βάση. Πηλός καστανός χωρίς επίχρισμα. Διαφανές γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι και την οξεία προεξοχή του χείλους. Δεν υπάρχει διακόσμηση ούτε σημεία

⁴⁴ Σ. Παπαδόπουλος, Λαογραφικό Μουσείο Καβάλας. Γλικό και στόχοι, Συνέδριο «Νεάπολις - Χριστούπολις - Καβάλα», Καβάλα 5-7 Οκτωβρίου 1989 (τυπώνεται).

⁴⁵ Χρησιμοποιούνται οι παρακάτω συντομογραφίες: δβ (διάμετρος βάσης), δχ (διάμετρος κοιλιάς), δχ (διάμετρος χείλους) και υψ (ύψος). Όλες οι διαστάσεις δίνονται σε εκατοστά.

φθοράς. Προέρχεται από τον Ποτό, από την ίδια κατοικία με το προηγούμενο και πρέπει επίσης να κατασκευάστηκε στο Λιμένα τη δεκαετία του '40.

αρ. 16 (εικ. 2α): Κανάτι. Διαστάσεις 16(δκ), 33 (υψ). Ιδιόμορφο σχήμα με φαρδιά χαμηλή κοιλιά, ψηλό λαιμό και στόμιο διαμορφωμένο σε κεφάλι πάπιας(;). Η βάση δηλώνεται με δαχτυλίδι και η κάθετη μακριά λαβή είναι —αντίθετα με τον κανόνα— κυλινδρική. Κεραμιδιά τερακτότα με κόκκινο επίχρισμα εξωτερικά και εσωτερικά μέχρι και το λαιμό. Έντονο κίτρινο γυάλωμα στα ίδια όρια, με πράσινα τρεξίματα χωρίς εμφανή προγραμματισμό. Ιδιαίτερα σύνθετη επίθετη διακόσμηση: Κεντρικό φυτικό μοτίβο στην κοιλιά και στην ευθεία του στομίου ένας μίσχος μαργαρίτας με ελικοτά παρακλάδια· ψηλότερα μικρό άνθος και στο λαιμό δεύτερη μεγάλη μαργαρίτα. Δεξιά και αριστερά του κεντρικού θέματος μικρότερα άνθη σε απόσταση περίπου 4 εκ. Το πτηνόμορφο στόμιο με το συστρεφόμενο προς τα πάνω ράμφος φέρει δύο επίθετες «κουκίδες» στη θέση των ματιών και στέφεται με κεντρικό σφαιρίδιο-ρόδακα, έλικες και άνθη, ενώ στο πίσω τμήμα του αφήνεται τριγωνικό άνοιγμα. Μετά το γυάλωμα και το ψήσιμο έχουν προστεθεί ζωγραφιστά ανθέμια και κύκλοι, που όμως στα περισσότερα σημεία έχουν ατονήσει. Η διακόσμηση περιορίζεται αποκλειστικά στο τμήμα κάτω από το στόμιο· το πίσω μέρος μένει ακόσμητο. Δεν παρατηρούνται φθορές. Προέρχεται από το Θεολόγο και έχει αγορασθεί πιθανότατα από τη Λέσβο⁴⁶ την περίοδο του μεσοπολέμου.

αρ. 17 (εικ. 2β): Λαδικό. Διαστάσεις 16,5 (δκ), 32 (υψ). Σώμα ωοειδές, με λεπτό και ψηλό λαιμό, σύνθετο χείλος, προχολή με τονισμένο άκρο και ταινιωτή λαβή με κεντρική νεύρωση. Πηλός κόκκινος με υπόλευκο επίχρισμα εξωτερικά και εσωτερικά μέχρι και το λαιμό. Η ίδια επιφάνεια καλύπτεται με πράσινο γυάλωμα, που όμως σταματά 1 περίπου εκ. πάνω από τη βάση. Δεν υπάρχει διακόσμηση. Μοναδική φθορά οι αποφλοιώσεις σε ορισμένα σημεία της εξωτερικής επιφάνειας. Προέρχεται από το Θεολόγο και

46. Μ. Ψαροπούλου, ό.π., 204.

- πρέπει να έχει εισαχθεί από τη Λέσβο ή τις Κυκλάδες⁴⁷, χωρίς να αποκλείεται βορειοελλαδική καταγωγή⁴⁸.
- αρ. 22 (εικ. 3β): Γιουβέτσι. Διαστάσεις 22,5 (δχ), 11,5 (υψ). Επίπεδο χείλος με ρηχή αλλά πλατιά αυλάκωση πάνω στην περιφέρεια, σώμα ελαφρά κυρτό και καμπύλος πυθμένας. Δύο μικρές λαβές-αυτιά με κάθετη αυλάκωση και δαχτυλιά για το δείκτη στην κορυφή. Κεραμιδιά τερρακότα χωρίς επίχρισμα αλλά με διαφανές γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι και κάτω από το χείλος. Μοναδική διακόσμηση τα τρεξίματα άσπρου μπατανά σε ορισμένα εξωτερικά σημεία του χείλους και μια αβαθής αυλάκωση που περιτρέχει το σκεύος 1 περίπου εκ. κάτω από το στόμιο. Ολόκληρη σχεδόν η εξωτερική του επιφάνεια είναι καπνισμένη από τη χρήση. Δεν παρουσιάζει φθορές και έχει κατασκευασθεί στη Θάσο.
- αρ. 69 (εικ. 4β): Μαστραπάς. Διαστάσεις 10 (δχ), 16 (υψ). Ωοειδές σώμα με ψηλό κωνικό λαιμό και φαρδύ τριφυλλόσχημο στόμιο. Κεραμιδιά τερρακότα με σκούρο γκριζο επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά. Κρεμ γυάλωμα εσωτερικά στο χείλος και στο λαιμό και σ' όλη την εξωτερική επιφάνεια εκτός από τα τελευταία 3 εκ. πάνω από τη βάση. Δεν υπάρχει διακόσμηση ούτε σημεία έντονης φθοράς, αν εξαιρεθεί η μερική αποφλοίωση του γυαλώματος. Έχει πιθανότατα κατασκευασθεί στην Αγιάσο της Λέσβου⁴⁹.
- αρ. 74 (εικ. 4α): Κανάτι. Διαστάσεις 13,5 (δκ), 10,5 (δβ), 23 (υψ). Φαρδύ, ωοειδές σώμα χωρίς διαμόρφωση βάσης, με ψηλό σχετικά λαιμό και έκτυπο δαχτυλίδι, στο οποίο καταλήγει η λαβή, 1,5 εκ. κάτω από το χείλος. Κεραμιδιά τερρακότα με καστανό-ροζ επίχρισμα στην εξωτερική επιφάνεια εκτός από τη βάση. Διαδοχικά γυαλώματα—πράσινο, καφέ και κρεμ— εξωτερικά στο χείλος, το λαιμό, το πάνω τμήμα της λαβής και σε μερικά σημεία του ώμου. Μοναδική διακόσμηση δύο ρηχές αυλακώσεις στο σώμα. Παρατηρούνται μικρές φθορές στο χείλος και

47. Β. Κυριαζόπουλος, ό.π., εικ. 97.

48. Ό.π., εικ. 37.

49. Μ. Ψαροπούλου, ό.π., 210-211.

στη βάση. Αν κρίνουμε από το σχήμα και το επίχρισμα, το κανάτι δεν πρέπει να έχει κατασκευασθεί στη Θάσο.

- αρ. 75 (εικ. 3α): Σεφερτάς. Διαστάσεις 16,5 (δκ), 9 (υψ). Χαμηλό φουσκωτό σώμα με διαμόρφωση ώμου, ψηλό ευθύ χείλος και φαρδιά οριζόντια λαβή μεταφοράς. Κεραμιδιά τερρακότα χωρίς επίχρισμα. Διαφανές γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά στο χείλος και στη λαβή. Το καπάκι δεν φέρει ούτε επίχρισμα ούτε γυάλωμα. Δεν υπάρχει διακόσμηση και η εξωτερική επιφάνεια παρουσιάζει έντονη φθορά και αποφλοίωση του γυαλώματος. Είναι κατασκευασμένο στη Θάσο.
- αρ. 507 (εικ. 5α): Βαθύ πιάτο. Διαστάσεις 20,5 (δκ), 12 (δβ), 5 (υψ). Σώμα ελαφρά κυρτό και χείλος που προεξέχει κατά 0,7 εκ. Πηλός ανοιχτός καστανός με καστανό επίσης επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι και το προεξέχον χείλος. Διαφανές γυάλωμα στα ίδια όρια, πάνω και από τη διακόσμηση. Την τελευταία την αποτελούν: χρυσοπράσινος «τροχός» στο κέντρο του πυθμένα, «μαργαρίτα-ήλιος», παχιά κυμματιστή γραμμή και κύκλος πάνω στο χείλος· όλα είναι ζωγραφισμένα με άσπρο μπατανά εκτός από τον κεντρικό «τροχό». Παρουσιάζει έντονα σημεία φθοράς στην εσωτερική του επιφάνεια και έχει κατασκευασθεί σε εργαστήριο του Λιμένα.
- αρ. 508 (εικ. 5β): Βαθύ πιάτο. Διαστάσεις 23 (δκ), 13 (δβ), 5,5 (υψ). Σώμα με ευθύ προφίλ και χείλος που προεξέχει κατά 0,8 εκ. Πηλός πολύ ανοιχτός καστανός με επίσης καστανό επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι και την προεξοχή του χείλους. Την επιχρισμένη περιοχή αλλά και τη διακόσμηση καλύπτει διαφανές γυάλωμα που σε ορισμένα σημεία αφήνεται να τρέξει και πάνω στη σκέτη τερρακότα. Διακόσμηση με «μαργαρίτα-ήλιο» στο κέντρο του πυθμένα, κυμματιστή γραμμή στο άνω τμήμα του κοίλου και κύκλο πάνω στο χείλος· όλα έχουν ζωγραφιστεί με άσπρο μπατανά. Η επιφάνεια δεν εμφανίζει σημεία φθοράς. Έχει κατασκευασθεί σε εργαστήριο του Λιμένα.
- αρ. 509 (εικ. 5γ): Γαβάθα. Διαστάσεις 23 (δκ), 8 (δβ), 8 (υψ). Σώμα με ελαφρά κυρτό προφίλ, χωρίς διαμόρφωση χείλους. Κεραμιδιά τερρακότα με πολύ λεπτό ανοιχτό καστανό επί-

χρισμα(;) εσωτερικά. Διακόσμηση με τρεις ομόκεντρους κύκλους γύρω από τη βάση, άλλους τρεις ψηλότερα στο κοίλο και κυμματιστή γραμμή με μεγάλες καμπύλες ανάμεσά τους. Όλα έχουν ζωγραφιστεί με κρεμ μπατανά, που δεν καλύπτεται από το επίχρισμα. Η περιοχή εσωτερικά από το άκρο του χείλους μέχρι τον πρώτο κύκλο καλύπτεται με κιτρινοπράσινο γυάλωμα. Παρουσιάζει μικρές φθορές στο χείλος και ανήκει στην προπολεμική παραγωγή του Λιμένα.

αρ. 511 (εικ. 6α): Βρυσάκι. Διαστάσεις 28,5 (δκ), 38 (υψ). Ασυντήρητο. Σώμα ωοειδές, με διογκωμένο το πάνω τμήμα, κοντό λαιμό και ελαφρά προεξέχον χείλος. Η πίσω επιφάνεια είναι σχεδόν επίπεδη, ενώ στην μπρόστια όψη, 2 εκ. πάνω από τη βάση, υπάρχει —σπασμένη σήμερα— η προχοή για το πλύσιμο. Απουσιάζει η θέση για το σαπούνι⁵⁰, που μάλλον αποτελεί νεωτερισμό. Η προχοή έχει καταστραφεί σκόπιμα, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί το σκεύος σαν απλό δοχείο. Κεραμιδιά τερρακότα χωρίς επίχρισμα. Σκούρο πράσινο γυάλωμα στο εξωτερικό αλλά όχι στην πίσω επίπεδη επιφάνεια. Διακόσμηση: σειρά από νυχίες, έκτυπες ευθείες και κυμματιστή εγχάραξη περιτρέχουν το σκεύος στο ύψος του ώμου. Δεν παρατηρούνται άλλες φθορές. Προέρχεται από την Καλλιράχη αλλά έχει εισαχθεί από το Άγιο Όρος.

αρ. 512 (εικ. 6β): Βάζο. Διαστάσεις 26 (δκ), 34 (υψ). Σώμα ωοειδές, με ιδιαίτερα διογκωμένο το πάνω τμήμα, χωρίς λαιμό, με δύο οριζόντιες πλατιές λαβές και με χείλος που φέρει εσωτερική «πατούρα» για το καπάκι. Κεραμιδιά τερρακότα χωρίς επίχρισμα. Διαφανές γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά μέχρι το μέσο περίπου της κοιλιάς. Η εξωτερική επιφάνεια είναι «καπνισμένη» από τη βάση μέχρι τον ώμο καλύπτοντας και το γυάλωμα αλλά σε ορισμένα σημεία και τη διακόσμηση. Η τελευταία αποτελείται από άσπρες και πράσινες πινελιές στην περιοχή ανάμεσα στις λαβές. Υπάρχουν μικρές μόνο φθορές στο χείλος. Προέρχεται από το Θεολόγο και πρέπει να έχει κατασκευασθεί στη Θάσο. Το καπάκι που το συνοδεύει —από αγνάωτη

κεραμιδιά τερακότα— δεν είναι δικό του.

αρ. 513 (εικ. 6γ): Βάζο. Διαστάσεις 21,5 (δκ), 30,5 (υψ). Ασυντήρητο. Σώμα ωσειδές με διογκωμένο το πάνω του τμήμα, χωρίς λαιμό, με δύο ταινιωτές κάθετες λαβές, που φέρουν κεντρική νεύρωση και παχύ χείλος. Πηλός κόκκινος χωρίς επίχρισμα αλλά με κιτρινοπράσινο γυάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά που καλύπτει και τη διακόσμηση. Η περιοχή από το χείλος μέχρι το κάτω άκρο των λαβών καλύπτεται από κρεμ πηλό, ενώ κάτω από τη συμπαγή αυτή κάλυψη αφήνονται οκτώ σε κάθε όψη τρεξίματα του ίδιου χρώματος. Ρηχή αυλάκωση περιτρέχει το βάζο στο ύψος του ώμου και από μια πράσινη κυμματιστή πινελιά έχει προστεθεί στις περιοχές ανάμεσα στις λαβές. Είναι ιδιαίτερα φθαρμένο στο κάτω μέρος του, απουσιάζει η βάση του και το ύψος που δηλώνεται στις διαστάσεις, αφορά το διατηρημένο τμήμα του σκεύους. Προέρχεται από το Θεολόγο και πρέπει να έχει κατασκευασθεί στις Κυκλάδες⁵¹.

αρ. 519 (εικ. 7) : Κιούπι. Διαστάσεις 60 (δκ), 82 (υψ). Σώμα ωσειδές, ιδιαίτερα φουσκωτό στο πάνω μισό τμήμα του· δε διαμορφώνεται ώμος αλλά η καμπύλη της κοιλιάς καταλήγει ομαλά στο χοντρό χείλος-κουλούρα. Ανοιχτός καστανόσροζ πηλός με γκρίζο-κρεμ επίχρισμα εξωτερικά. Το εσωτερικό αλλά και το εξωτερικό στην περιοχή του χείλους καλύπτονται από καφέ-κίτρινο γυάλωμα με αρκετά τρεξίματα. Σαν διακοσμητικό στοιχείο μπορούμε να θεωρήσουμε τις 26 ανάγλυφες «τραβηχτές» λωρίδες που περιτρέχουν το δοχείο αλλά εξυπηρετούν ωστόσο και κατασκευαστικές σκοπιμότητες. Πάνω στο χείλος υπάρχει σφραγίδα σε ορθογώνιο πλαίσιο με την επιγραφή «ΤΡΑ-ΚΑΚΗΑΣ ΠΑΝ.». Είναι σπασμένο σε τρία σημεία και εμφανίζει σημαντικές φθορές στην εξωτερική του επιφάνεια. Προέρχεται από τον Πρίνο, ανήκει στη σπανιότερη κατηγορία πιθαριών του νησιού και έχει πιθανότατα κατασκευασθεί στη Μεσσηνία⁵².

51. Β. Κυριαζόπουλος, ό.π., εικ. 90.

52. Ό.π., 62.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

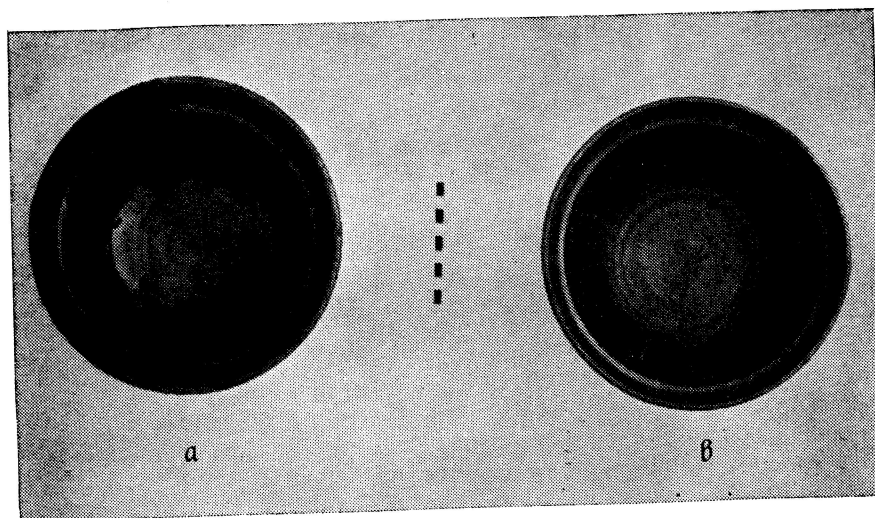
Στο σύντομο αυτό κείμενο παρουσιάσαμε κεραμικά που προέρχονται από κοινότητες της Θάσου και αποκτήθηκαν από το Δημοτικό Μουσείο Καβάλας τις περιόδους 1973-74 και 1989-90. Οι αδυναμίες της εργασίας οφείλονται στην ελλειπή μέχρι σήμερα οργάνωση και λειτουργία του Λαογραφικού Τμήματος του Μουσείου αλλά και στην απουσία σχετικών ερευνών. Η τελευταία μας έπεισε για τη χρησιμότητα αυτής της παρουσίασης, χωρίς ωστόσο να παραβλέπουμε τον αβέβαιο χαρακτήρα των πρώτων συμπερασμάτων. Μπορούμε πάντως καταλήγοντας να επισημάνουμε ότι:

1. Απουσιάζουν —προς το παρόν— ενδείξεις για τοπική κεραμική παραγωγή στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

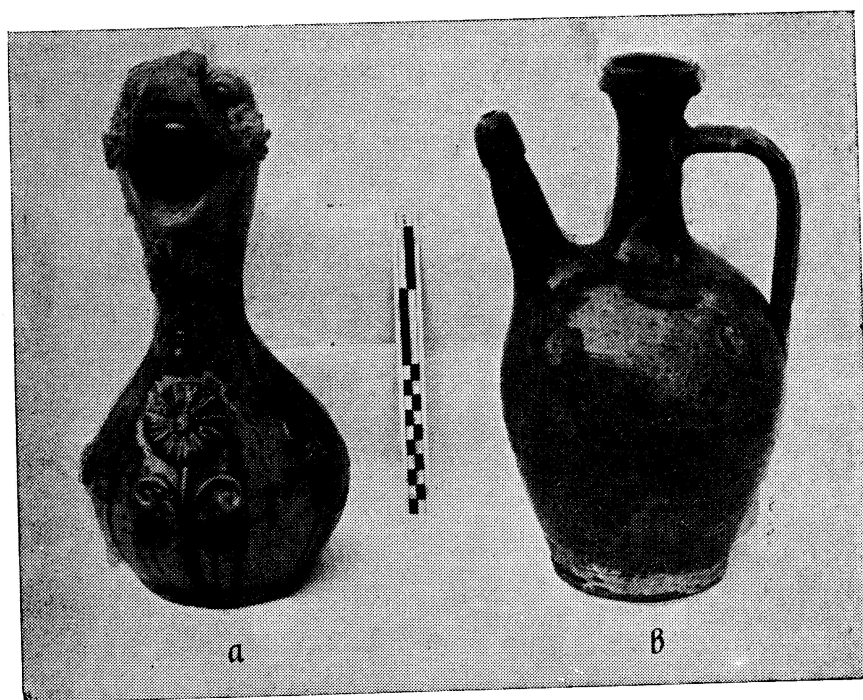
2. Η παραγωγή του 20ού αιώνα στα εργαστήρια του Λιμένα σχετίζεται γενετικά, τεχνολογικά και καλλιτεχνικά με την πλούσια αιγαιακή παράδοση.

3. Η έντονη ζήτηση εισαγμένων —διακοσμητικών κυρίως— σκευών, διατηρείται και μετά την ίδρυση των τοπικών εργαστηρίων. Η προτίμηση αυτή φαίνεται ότι εγκαταλείπεται μόνο με την επικράτηση νέων υλικών στις μεταπολεμικές δεκαετίες.

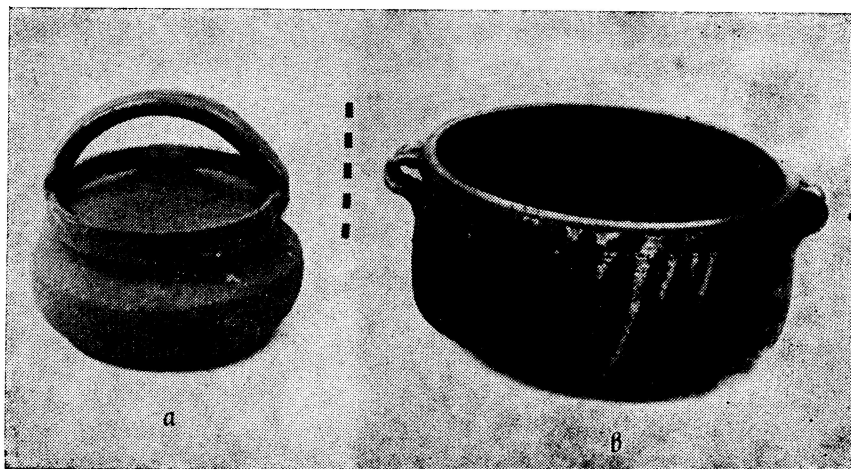
4. Η ποικιλία των εισαγμένων κεραμικών προκαλεί ενδιαφέρουσες σχέσεις σχετικά με τους κανόνες της αγοράς, εφόσον αποδειχθεί ότι έχουμε να κάνουμε με ομάδες-σύνολα και όχι με μεμονωμένα αντικείμενα.

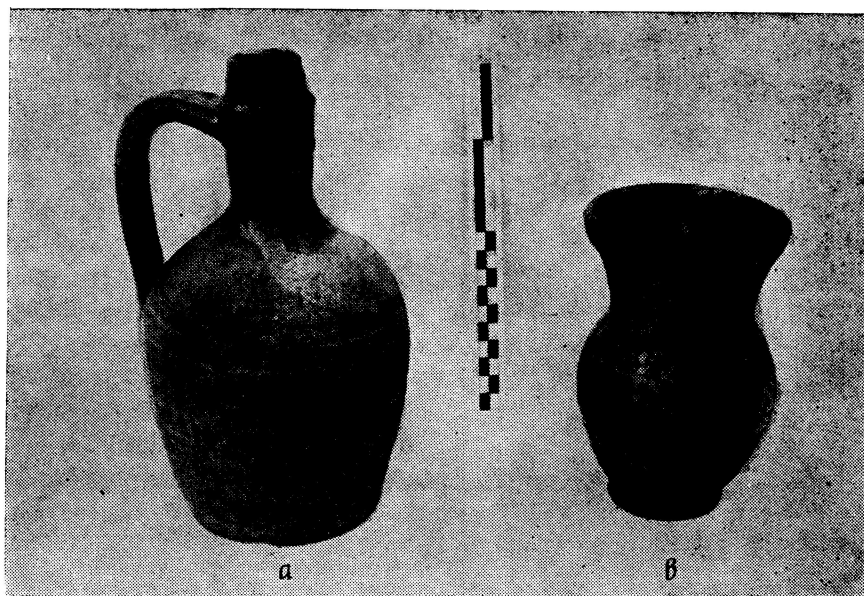
Εικ. 1. Πιάτα.

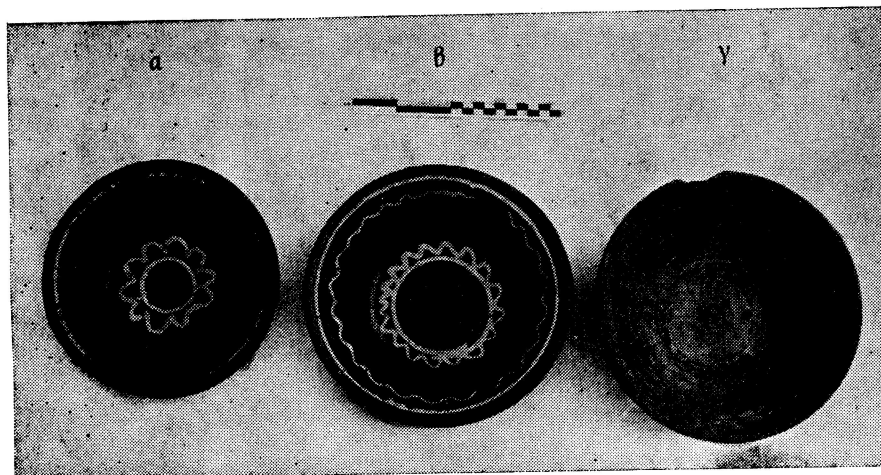
Εικ. 2. Κανάτι και λαδικό.

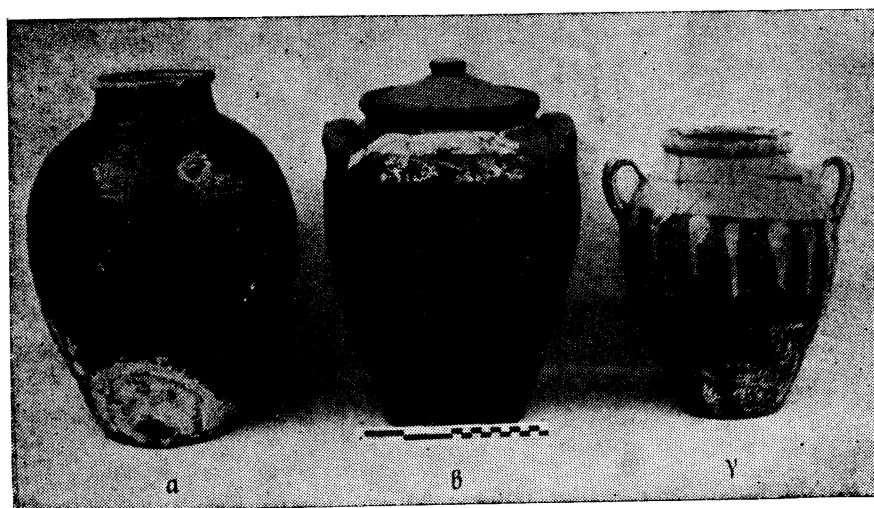
Εικ. 3. Σεφερτάς και γιονβέτσι.

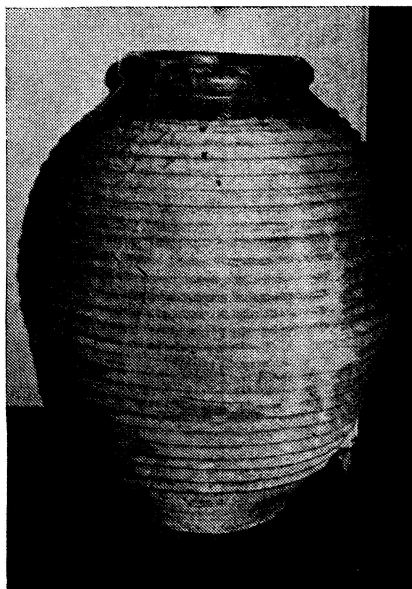
Εικ. 4. Κανάτι και μαστραπάς.

Εικ. 5. Πιάτα και γαβάθα.

Εικ. 6. Βγυσάκι και βάζα.

Εικ. 7. Κιούπι λαδιού.